

Marie ČECHOVÁ
Ústí nad Labem

Język czeski jako środek komunikacji multietnicznej

W ostatnim dziesięcioleciu Czechy stały się państwem, przez które wędrują ze wschodu i południowego wschodu na zachód dziesiątki tysięcy ludzi. Część z nich pozostaje w Czechach. W odróżnieniu od lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, kiedy do Czech przybyli Romowie ze Słowacji oraz Wietnamczycy, dzisiejszy skład etniczny i społeczny grupy imigrantów jest różnorodny. Podobnie rzecz się przedstawia w przypadku ich zaplecza kulturalnego, stosunku do języka czeskiego oraz stosunku do zdobywania wykształcenia za jego pośrednictwem. Większość przybyszów, osiedlających się na stałe w Czechach, w ogóle nie zna języka czeskiego. Także ich dzieci nie są przygotowane do nauki w czeskiej szkole. Jednak one, szczególnie w młodszym wieku, szybko adaptują się dzięki kontaktom z czeskim środowiskiem, co daje im potem możliwość skutecznego pomagania rodzicom w asymilacji.

Do szkół czeskich uczęszczają dzieci wielu narodowości, np. w roku szkolnym 1998/1999 do szkół regionu północnozachodniego uczęszczało 685 uczniów z 45 krajów Europy, Ameryki, Afryki, Azji, z czego ponad 3/7 stanowili Słowacy, nieco ponad 1/7 – Ukraińcy, 1/7 – Wietnamczycy, niemal 1/10 – Rosjanie oraz obywatele innych państw Federacji Rosyjskiej, 1/16 – Rumunii itd.

Nauczyciele – jak dotąd – nie są przygotowani do nauczania cudzoziemców. Brak jest jasnych przepisów wykonawczych. Rozporządzenie Ministerstwa Szkolnictwa, Młodzieży i Kultury Fizy-

cznej (MŠMT) z 1996 roku określa tylko ogólne zasady przyjmowania do szkół i kształcenia uczniów innej narodowości niż czeska. Wprawdzie w rozporządzeniu MŠMT z 1999 roku (§ 80 ustawy nr 235 z 1999 r.) wskazano szkoły, w których winno się uczyć dzieci imigrantów, ubiegających się o azyl, to jednak nie sprecyzowano do dziś warunków tego nauczania („Dzieci cudzoziemców podlegające obowiązkowi szkolnemu uczęszczają do szkół podstawowych w Bělej nad Bezdězem, w Zastávce pod Brnem i w Kostelcu nad Orlicą”). Podstawowy kurs językowy, przygotowujący dzieci do szkoły, dotychczas odbywał się tylko w ośrodkach czasowego pobytu uchodźców, a od 1.01.2000 r. może on być realizowany na zajęciach wyrównawczych we wspomnianych szkołach.

Impulsem do badań, które przeprowadziliśmy w latach 1998–2001, była opisana wyżej sytuacja. W roku ubiegłym zmapowaliśmy stan w 66 szkołach w północnozachodnich Czechach oraz w 107 szkołach na południowym zachodzie naszego państwa. Zaledwie tylko w 64 przypadkach nauczyciele mają jakąkolwiek praktykę w nauczaniu cudzoziemców. Istnieją tutaj jednak specjalne szkoły ukierunkowane tylko na ich nauczanie.

W czasie trwania badań zgromadziliśmy informacje o stanie, metodach i formach włączania uczniów i dorosłych w nasze społeczeństwo. Szczególnie konstruktywny dla nas był i jest kontakt ze Szkołą Podstawową w Bělej pod Bezdězem, gdzie istnieje ośrodek czasowego pobytu dla uchodźców, i ze Szkołą Podstawową w Bílinie, gdzie również znajduje się podobny ośrodek (w Červenym Újezdie).

Zgromadzony do 1999 r. materiał badawczy uzupełniliśmy w roku 2000 o dane z kolejnych części regionu północnozachodniego Republiki Czeskiej (kolejnych 14 szkół, w których uczy się 70 dzieci-cudzoziemców) i z kilku szkół z innych regionów, głównie z północno-wschodnich Moraw (dzięki pomocy pracowników Wydziału Pedagogicznego i Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Ostrawie, pań Frydrychovej i Demlovej) oraz z Polski. Uzyskane dane pokryły się – w przybliżeniu – z ustaleniami publiko-

wanymi wcześniej w czasopismach „Český jazyk a literatura” (1999/2000) i w „Naše řeč” (2001). Różnice dotyczyły jedynie szkół z polskim i rosyjskim językiem nauczania, znajdujących się w Karwinie, ponieważ tylko w tych szkołach język czeski jest traktowany jako obcy (jest on nauczany od klasy drugiej szkoły podstawowej, a na jego naukę przeznaczona jest mniejsza liczba godzin niż w szkołach z językiem czeskim jako językiem wykładowym).

Kolejnym uzupełnieniem naszej bazy danych o nauczaniu języka czeskiego jako obcego w Republice Czeskiej były badania przeprowadzone latem 2000 roku w 23 szkołach podstawowych i średnich na obszarze całej republiki (kontynuowane również jesienią 2000 r.). Badania te przeprowadzali studenci Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu w Ústí nad Łabą podczas swoich praktyk pedagogicznych. Przebadano wówczas 20 uczniów-cudzoziemców metodą ankiety i wywiadu, ponieważ chodziło nie tylko o informacje ilościowe na temat uczniów-cudzoziemców, ale także o ocenę umiejętności wyrażania się i stopień zrozumienia tekstu czeskiego, co studenci dokonywali na podstawie wywiadu.

Z uzyskanych w ten sposób informacji o uczniach-cudzoziemcach wynika, że o jakości komunikacji w języku czeskim nie zawsze decyduje język ojczysty dziecka, na co wskazywały wcześniejsze badania (por. Čechová, Zimová 1999–2000, s. 215). Również czas pobytu dziecka w Republice Czeskiej nie był czynnikiem wprost proporcjonalnym do stopnia wykształcenia umiejętności prawidłowego wyrażania się, przy czym potwierdził się fakt, że aby dziecko skutecznie opanowało zdolności komunikacyjne w języku czeskim, trzeba przeznaczyć na jego naukę przeciętnie dwa lata. Istnieją jednak wyjątki, np. spośród 37 uczniów-cudzoziemców bělskiej szkoły dwóch Afgańczyków już po półtora roku opanowało biegle język czeski, a dwaj uczniowie z Iraku i Armenii wypowiadali się w zasadzie poprawnie i dobrze rozumieli tekst czeski już po pół roku – do roku nauki. Oczywiście do tej grupy można zaliczyć także kilkoro Słowaków, chociaż i tu występują

sporadyczne przypadki uczniów, którzy mają znaczne problemy w porozumiewaniu się w języku czeskim.

Spotykamy się jednak niekiedy z sytuacją odwrotną, np. pięcioro dzieci z Czeczeni i Afganistanu nawet po roku pobytu w Czechach nie jest w stanie porozumiewać się w sposób zrozumiały. Przyczyna tkwi w czynnikach psychologicznych. Wola bowiem jest bardzo istotnym elementem w porozumiewaniu i uczeniu się języka obcego. Taki stan rzeczy potwierdza fakt, że spośród dwóch braci o nieznacznej różnicy wieku młodszy wypowiadał się w sposób niemal poprawny, starszy zaś popełniał liczne błędy (por. tezę o początku wychowania komunikacyjnego). To, co stwierdziliśmy we wcześniejszych badaniach, znowu się potwierdziło: znaczny wpływ motywacji na wynik opanowania języka obcego (czego brakuje osobom nie zamierzającym na stałe osiedlić się w Czechach) oraz wsparcie ze strony rodziny w zdobywaniu wykształcenia.

W roku 2001 powtórzyliśmy nasze badania w Szkole Podstawowej w Bělej pod Bezdězem, wzbogacając je o hospitacje lekcji i o rozmowy z nauczycielami oraz o sterowane i swobodne rozmowy z uczniami. Wówczas poznaliśmy tempo pracy nauczycieli oraz wyniki ich pracy. Ułatwił nam to fakt pozyskania przez oba zespoły (badaczy i nauczycieli) wzajemnego zaufania. Ponadto udostępniono nam dyktanda, prace ze stylistyki i inne testy uczniów-cudzoziemców. W ten sposób mogliśmy porównać informacje nauczycieli o uczniach z wynikami osiągniętymi przez uczniów.

Niestety, uzyskanych wówczas wyników nie da się całkowicie porównać z wynikami wcześniej przeprowadzonych badań, ponieważ część uczniów została przeniesiona przez władze zwierzchnie ze Szkoły Podstawowej w Bělrj do Szkoły Podstawowej w Českiej Lipie. Inna grupa uczniów, którą obserwowaliśmy w roku szkolnym 1998/1999, ukończyła już Szkołę w Bělej (z reguły dotyczyło to dzieci, które prawie biegle mówiły i nie miały problemów z porozumiewaniem się). Powstała więc sytuacja, w której nie zawsze mieliśmy do dyspozycji prace tych samych uczniów. Tak

zebrany materiał wprawdzie umożliwił konfrontację, ale nakazywał wielką ostrożność w wyciąganiu wniosków. Na marginesie można dodać, że byliśmy świadkami sytuacji, w których właśnie ci uczniowie służyli swoim rodzicom jako tłumacze symultaniczni (tłumaczyli na oczekaniu ich wypowiedzi lub zarządzenia władz czeskich, które ich rodzice chcieli przeczytać).

Należy też dodać, że bēlscy nauczyciele wiosną 2000 r. musieli zacząć nauczanie od początku, ponieważ właśnie wtedy do Czech przybyła nowa grupa dzieci-imigrantów i w czasie przeprowadzania przez nas badań uczęszczała do szkoły zaledwie kilka tygodni. Mimo tych trudności grono pedagogiczne tej szkoły chętnie współpracowało z nami i spełniało wszelkie nasze prośby, dotyczące oceny umiejętności porozumiewania się w języku czeskim ówczesnych uczniów. Można jednoznacznie stwierdzić, że wyniki konfrontacji, ich globalna ocena oraz wyniki analiz wypowiedzi uczniowskich potwierdzają wniosek, że nauczyciele tej szkoły dobrze znają swoich nowych wychowanków.

Poproszeni przez nas nauczyciele w swoich ankietach informacyjnych ujęli stan znajomości języka pisanego i języka mówionego oraz stopień poprawnego porozumiewania się. Z satysfakcją stwierdzamy, że ankiety zostały wypełnione bardzo rzetelnie. W niewielu miejscach pojawiły się różnice pomiędzy oceną stanu znajomości języka czeskiego przez uczniów-imigrantów dokonaną przez nauczycieli a oceną dokonaną przez nas (tylko w dwóch przypadkach według nas wypowiedź pisemna wydawała się lepsza niż całościowa ocena umiejętności wyrażania się, tzn. umiejętność wyrażania się i porozumiewania się). Dotyczy to K.M.A. z Afganistanu (14 lat, klasa VI, drugi rok w Czechach), która otrzymała ogólną ocenę niższą niż ocenę za wypowiedź pisemną. Mieliliśmy do dyspozycji trzy jej prace ze stylistyki i trzeba przyznać, że żaden Czech (*native speaker* języka czeskiego) nie musiałby się wstydzić za nie. Wyraża się biegle, komunikatywnie, bardzo interesująco (z wyjątkiem zdania *Jeho dlouhé nohy připomínají mně jako u Majkla Džordena*, które powstało w wyniku kontaminacji

wyrażeń: *mně připomínají i má dlouhé nohy jako*, nie znaleźliśmy w pracach żadnych błędów).

Również V.G. z Afganistanu (15 lat, klasa IX, pierwszy rok w Czechach) oceniona na dostateczny, napisała kilka dwustronnych i dłuższych tekstów, w których wyraziła własne poglądy – można by powiedzieć – ogólnie bez większych niedociągnięć. Jednak w tym przypadku niektóre sformułowania brzmią nie po czesku, np. niepoprawna rekcja czsownika: *mohou jako maniaci je [knihy] celými hodinami číst* (zamiast: *číst celé hodiny*), zamiana wyrazów: *hraje v prostředí obyčejné vesnice na venkově* (zamiast: *odehrává se + pleonazm vesnice na venkově*) itp. Świetne stylistycznie prace napisała także A.P. z Rosji (14 lat, klasa IX, 3,5 roku w Czechach). W jej wypracowaniach znaleźliśmy tylko uchybienia w użyciu zaimka *se* (np. zmiana formy *sebe – sobě: ublížit spoluobčanu nebo sebe samému*). Warto jeszcze wspomnieć o kilku innych typowych przypadkach. Przyjrzyjmy się im bliżej.

Jedenastoletnia H.S. z Afganistanu przebywa w Czechach rok i chodzi do klasy I (jak widać, dzieci nie są automatycznie kwalifikowane do klas według wieku). Jej wypowiedź odznacza się niskim stopniem komunikatywności. Z dyktanda można wywnioskować, że nie rozumie ona dyktowanego tekstu (tak samo jak jej brat) albo – o ile rozumie – w jej wypowiedzi odzwierciedla się stopień opanowania fonetycznego podobieństwa słów, np. napisała *liska sekny ližila – liška se k ní blížila*. Takich przypadków jest więcej. Dzieciom tym problemy stwarzają najczęściej: (a) transponowanie w piśmie głosek podobnych do siebie pod względem artykulacji i dźwięczności, (b) używanie znaków diakrytycznych, kressek i daszków, z reguły je opuszczają (np. *vice, číst, zajíma*), (c) dodawanie liter np. w liczbie mnogiej lub przy tworzeniu przysłówków (np. *dráki, raději*), (d) podobnie brzmiące głoski (np. *jsne – jsme*), które zamieniają. Do najpowszechniejszych błędów ortograficznych – podobnie jak u czeskich uczniów – należą: zamiana *y* na *i* (co z reguły nie stanowi trudności w pisemnym porozumiewaniu się), nierozpoznawanie granic słów, szczególnie, nie-

rozróżnianie granic przyimka (por. wyżej cytowany przykład *sekny*).

Ze zjawisk morfologicznych należy wymienić zmianę rodzajów (np. *Moje postel je dlouhé a široké – Ja moc tvrdě*). Jest to zjawisko często występujące w mowie małych dzieci typu *stůlem*, *hůlem* (holí) z nieprawidłowo przeprowadzanymi alternacjami głoskowymi, szerzenie się żeńskich końcówek w narzędniku liczby mnogiej kosztem końcówek męskich typu *sourozencemi*. W najsłabszych wypowiedziach spotykamy się z zdaniami z formą bezokolicznika *hrát se mnou*, *běhat jako turbo*.

Oczywiście wśród dzieci, określonych przez nauczycieli jako bardzo dobrze znające język czeski (ocena 5, bardzo dobra), sytuacja przedstawia się zupełnie inaczej. Na przykład V. G. z Armenii (12 lat, klasa VI, rok w Czechach) biegle posługuje się językiem czeskim, chętnie porozumiewa się w tym języku, popełnia błędy tylko na wyższych poziomach językowych, np. w budowie zdań: *Takovou mám kamarádka Sofie – taková je má kamarádka S.* (szczególnie dotyczy to szyku wyrazów), w zamianie aspektu par wyrazów czy używaniu postaci zwrotnych czasowników: *Vlasta udělala mně ve výtvarný dílně v Jezové* [keramickou květinu].

W wypowiedziach mówionych i pisemnych dzieci, które nawiązały kontakt ze środowiskiem czeskim, zauważa się formy języka potocznego (typu *děťma*) i leksykę potoczną (np. *sěgra*, *brácha*) ewentualnie slangową (*matika* ‘matematyka’: jej *nejlepší učení je matika*); zamianę słów podobnych znaczeniowo (synonimów bliższych), albo zamianę wyrazów zwrotnych i niezwrotnych (np. *Raději se s takovými lidmi nekomunikujte – nekontaktujte* albo usunąć zaimek zwrotny *se*).

Jak wynika z powyższego w swoich badaniach spotkaliśmy się z wypowiedziami na najrozmaitszych poziomach: od wypowiedzi niemal całkowicie niezrozumiałych do wypowiedzi znakomitych, w których dokładnie widać systematyczną i staranną pracę nauczycieli z Bělej pod Bezdězem i z innych szkół, np. ze Szkoły Podstawowej w Českých Budějovicach (skąd mieliśmy między innymi

prace ze stylistyki uczęszczających tam Wietnamek, prace były na zadziwiająco dobrym poziomie). Grupa badanych uczniów-cudzoziemców, z którymi kontaktowaliśmy się osobiście albo mieliśmy do dyspozycji ich wypowiedzi pisemne, liczyła tylko kilkadziesiąt, maksymalnie sto osób, ale i tak jesteśmy przekonani, że jest to próba miarodajna. Uważamy, że jest możliwe, aby dla imigrantów język czeski stał się międzynarodowym językiem komunikacji, tak jak to się dzieje obecnie w niektórych szkołach czeskich czy w ośrodkach czasowego pobytu dla uchodźców.

Biorąc więc pod uwagę fakt, że istnieje wysokie prawdopodobieństwo utrzymania się (lub zwiększenia) liczby dzieci imigrantów uczących się w szkołach czeskich, trzeba wypracować metody pracy, które ułatwią z jednej strony cudzoziemcom opanowanie języka czeskiego, z drugiej nauczycielom wypracowanie właściwych metod nauczania (podręczniki, pomoce dydaktyczne itp.). To jednak będzie tematem innego artykułu. Istotne jest nie tylko używanie różnorodnych metod i technik pracy wspomagających opanowywanie czeskiego języka literackiego (pisanego i mówionego; por. Hrdlička 1999), ale przede wszystkim wypracowanie jednolitych zasad nauczania (por. Holá 1999).

Źródło: Marlena Solecka-Jurkiewicz

Literatura

- Čechová M., Zimová L., 1999/2000: *Začleňování žáků jinojazyčného původu do výuky češtiny*, „Český jazyk a literatura” 50, s. 214–219.
- Čechová M., Zimová L., 2001: *Multietnická komunikace, zvláště v škole*, „Naše řeč” 1, s. 57–61.
- Holá L., 1999: *Dá se čeština číst odzadu? (Poznámka k výuce češtiny pro cizince)*, „ČDS” VII, s. 135–137.
- Hrdlička M., 1999: *Mládež ze zahraničí a čeština*, „ČDS” VII, s. 138–139.
- Němec M., 1999/2000: *Kosovští Albánci se učí česky aneb Tunk znamená ahoj*, „Češtinář” 10, č. 4, s. 123–126.
- Pokyn MŠMT ČR, čj. 18062/96–21, „Věstník MŠMT” 1996.
- Pokyn MŠMT ČR, čj. 35471/99–22, „Věstník MŠMT” 1999.

Załącznik nr 1.

Katedra Bohemistyki
Uniwersytetu w Ústí nad Labą

Ankieta dla szkół

Szkoła

Adres

Imię i nazwisko wypełniającego ankietę

*Właściwą odpowiedź prosimy podkreślić
lub w oznaczonych miejscach wpisać własną odpowiedź.*

1. W naszej szkole są (nie ma) uczniowie, dla których językiem ojczystym jest inny język niż język czeski (dalej zwani: „ci uczniowie”).
2. W ostatnich 10 latach ci uczniowie byli (nie było ich) w naszej szkole.
3. Przedtem u nas byli ci uczniowie (nie było ich).

*Jeżeli chociaż jedna z powyższych odpowiedzi jest pozytywna,
prosimy wypełnić dalszą część ankiety.*

4. W naszej szkole są (byli) uczniowie, dla których językiem ojczystym jest:
słowacki (S) ukraiński (U) niemiecki (N) inny język (J)

proszę podać który:

romski (Ro) polski (P) chorwacki (CH)
rosyjski (Rj) bułgarski (B) serbski (SR)

5. Proszę podać liczbę uczniów, zachowując podział na klasy i język ojczysty:

szkoła podstawowa:

1 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
2 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
3 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
4 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
5 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
6 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
7 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
8 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...

szkoła średnia:

1 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
2 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
3 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...
4 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...

6. W przypadku uczniów klasy I szkoły podstawowej proszę zaznaczyć, czy wcześniej uczęszczali (A) albo nie uczęszczali (N) oni do szkoły podstawowej z czeskim językiem nauczania:

1 kl.: S ... Ro ... Rj ... U ... P ... B ... N ... SR ... CH ... J ...

7. Czy uczniowie z innym językiem ojczystym są (nie są) włączani do regularnych klas.?
8. Jeżeli sytuacja jest bardziej złożona, proszę ją krótko opisać, z uwzględnieniem języka ojczystego i wieku ucznia.
9. Czy mają (nie mają) Państwo wypracowane specjalne metody pracy z tymi uczniami? Jeżeli tak, proszę podać, jakie:
10. Gdzie (od kogo, jaką drogą itp.) uzyskali (lub uzyskują) Państwo informacje i wskazówki (doświadczenia) do pracy z tymi uczniami?
11. Jakie podręczniki są przydatne w nauce języka i literatury czeskiej?
12. Co polecają Państwo w tym zakresie początkującym nauczycielom?
13. Inne.

*Jeżeli nie starczy miejsca,
prosimy kontynuować odpowiedź na dołączonej kartce.*

Dziękujemy za współpracę!